

D. Třicetiletá válka (1618 – 1648)

1. Bojující strany

Třicetiletá válka byla největší válkou, jakou do 17. století Evropa poznala. Byla též **poslední evropskou náboženskou válkou, byť byl její náboženský charakter postupně oslabován**. Střetly se v ní **2 bloky států**, jejichž charakteristiky můžeme s jistým zjednodušením shrnout takto:

1. Katolíci – stoupenci **absolutismu** – **podporovatelé** velmocenské role **Habsburků**;

2. Protestanti – stoupenci **stavovské monarchie** – **odpůrci Habsburků**.

Ačkoli tedy obě válčící strany bývají stručně označovány podle konfesního hlediska (**katolíci versus protestanti**), šlo o **širší konflikt politických koncepcí, životních stylů a kultur**.

1. Katolická strana:

a) Rakouští Habsburkové: již od středověku vládli ve svém Rakousku, avšak nyní si chtěli udržet také koruny českou a uherskou, přestože v těchto zemích měli proti sobě silný stavovský odboj; jako římsí císaři usilovali o udržení svého vlivu v německých státech včetně těch protestantských;

b) Katolická liga: sdružení německých katolických států, z nichž nejsilnější bylo Bavorsko (zakladatelem a vůdcem Ligy se stal **bavorský vévoda Maxmilián I.** z dynastie **Wittelsbachů**); dalšími členy byly německé církevní státy, mezi nimiž vynikala všechna 3 kurfiřtská arcibiskupství v Porýní (Mohuč, Kolín, Trevír) a také Pasovské biskupství;

c) Španělští Habsburkové: Španělsko a Španělské Nizozemí (dnešní Belgie); v samotném Španělsku se mnoho nebojovalo (snad jen v Katalánsku na severovýchodě), Španělé ovšem mnohem více zasahovali do války ze své nizozemské državy.

2. Protestantská strana:

a) Protestantská unie: sdružení mnoha německých protestantských států ze severního a středního Německa; vůdcem Unie se stal **Fridrich V. Falcký**, vládce kurfiřtské Rýnské Falce, který byl zetěm anglického a skotského krále Jakuba I. (měl za manželku jeho dceru Alžbětu); Fridrichovo kalvinistické vyznání ovšem omezovalo schopnost Unie budovat širší koalici, neboť mezi střeoevropskými protestanty bylo populárnější luteránství;

b) Protestantské stavy Českých zemí a Uherska: v některých fázích války měly ve svých zemích silnou převahu a útočily především směrem k rakouskému území (ovšem stavovská protihabsburská opozice se zformovala i v Rakousku);

c) Sasko: mocný luteránský stát, avšak k protestantské válčící straně se připojil až po několikaletém váhání, neboť stál v opozici vůči kalvinistovi Fridrichu Falckému;

d) Dánsko a Švédsko: byly to vnitřně stabilní monarchie se vcelku vyváženým poměrem moci mezi králem a stavy, takže si mohly dovolit velmocenské ambice; rozsáhlá tažení Dánů a Švédů do střední Evropy byla motivována také snahou ovládnout jižněji položené úrodnější oblasti v situaci, kdy na severní Evropu doléhalo ochlazení klimatu v průběhu malé doby ledové;

e) Spojené (Severní) Nizozemí a Anglie: poskytly vojáky mimo svá území;

f) Francie: většinou katolický stát, který vstoupil do již probíhající války na protestantské straně, jelikož byl obklopen zeměmi s habsburským vlivem; Francie tedy chtěla oslabit pozici Habsburků v německých státech a ve Španělsku, a zároveň s nimi soupeřila o zisk trůnů v italských státech – válčila jak s Habsburky rakouskými, tak španělskými.

2. Místo války v dějinách vojenství

Třicetiletá válka znamenala – pro svou délku, územní rozsah i úpornost bojů – **přelomovou etapu ve vývoji evropského vojenství**. Znamenala vrchol, ale i počínající úpadek **žoldněřství** a dala základ k vytvoření **stálých armád**. Válka přinesla vedle dosavadní pěchoty a jízdy rozvoj třetího základního druhu vojska – samostatného polního **dělostřelectva**.

Vojáci byli získáváni dvojitým způsobem:

1. Byli najímáni jako placení **žoldnéři**, kteří tvořili drtivou většinu válečných vojáků a lze je rozdělit do dvou skupin:

a) **profesionálové**, pro něž byla vojenská služba celoživotním povoláním;

b) **naverbovaní dobrovolníci**, při jejichž získávání však bývaly uplatňovány i násilné a záludné metody;

2. Byli stavěni na základě vrchnostenského příkazu jako feudální **zemská hotovost**, jejíž význam však právě za Třicetileté války výrazně poklesl.

Většina vojáků chápala válku jako střet nikoli idejí, ale hmotných a mocenských zájmů. Proto se běžně stávalo, že zajatí vojáci vstupovali do armády vítězů, aby doplnili její prořídle stavy.

Typickým vojákem Třicetileté války byl **mušketýr**. Tento **pěší bojovník** měl jako hlavní zbraň velkou pušku, mušketu. Byla dlouhá zhruba 140 – 170 cm (s ráží 20 mm) a těžká až 7 (později 5) kg. Nabíjela se samozřejmě zepředu, mušketýr si s sebou nesl střelivo pro 12 ran; při střelbě musel mušketu opřít do vidlice. Dokázal vystřelit vždy jednou za 1 – 2 minuty, s dostřelem 200 – 300 m. Kadenci střelby celého bitevního útvaru zvyšovalo střídání palných řad. A pokud ani to nepomohlo, byl mušketýr ještě ozbrojen kordem – poboční bodnou zbraní pro boj zblízka. Své široké klobouky mušketýři v boji nahrazovali ocelovou přilbou.

Protože mušketýři byli zranitelní vůči jízdě, válčili společně s pěšími oddíly **pikenýrů**, jejichž hlavní zbraň byla píka – zhruba 2,5 až 5,5 m dlouhé kopí pro boj proti jezdcům. Pikenýři byli ve srovnání s mušketýry lépe chráněni ocelovou zbrojí: kromě šišáku nosili ještě kyrys, tedy přední a zadní plechový plát, a plechové šosy k ochraně steh. Bojovali sešikováním do útvarů, které vytvářely ochrannou clonu mušketýrům.

Mušketýr a pikenýr

Nejúdernější, těžké oddíly **jízdy** tvořili **kyrysníci**. Na hlavě jim spočívala přilba – původně uzavřená s hledím, posléze otevřená s dlouhým zátylkem. Trup měli chráněný kyrysem a plechovými šosy, obuti byli do vysokých kožených bot. Výbroj kyrysníků představoval pár dlouhých jezdeckých pistolí a meč, později nahrazený palašem (poboční bodnou a sečnou zbraní, na rozdíl od šavle rovnou). Existovala také lehčí jízda (se skromnější výstrojí), jejíž význam právě během Třicetileté války významně vzrostl: byli to **arkebužíři** (s lehkou puškou arkebuzou, dvěma pistolemi a poboční zbraní) a **dragouni** (nejprve se přesouvali jako jezdci a bojovali jako pěchota – s lehkou puškou, s krátkou píkou aj. –, posléze se zařadili mezi jízdu).

Na počátku války mívala každá z armád jednotlivých států či panovníků většinou mezi 20 a 30 tisíci mužů, ve 30. letech dokázaly některé z bitevních stran přivést na bojiště až 100 – 120 tisíc vojáků, ale to bylo maximum a ke konci války stavy každé z armád opět klesaly na původní úroveň. Početnost vojsk (včetně nepravidelností ve vyplácení žoldu), rozsah a intenzita bojových operací, následné hladomory i epidemie – to vše znamenalo strašlivou **zátěž** také **pro civilní obyvatelstvo**.

Shrnutí:

Třicetiletá válka mezi katolickým a protestantským táborem evropské politiky byla poslední náboženskou válkou v Evropě a vynikla svou délkou i ničivostí. Představovala vrchol žoldnéřského válčení a přinesla nesmírné utrpení i civilnímu obyvatelstvu.

Výběr z odborné literatury: Pavel Balcárek: Ve víru třicetileté války. České Budějovice 2011. Arnošt Klíma: Dlouhá válka. Praha 2000. Petr Klučina: Třicetiletá válka. Praha – Litomyšl 2004. Josef Polišenský: Třicetiletá válka a evropská krize 17. století. Praha 1970.

3. Příčiny

Stručně a zjednodušeně řečeno, ve Třicetileté válce šlo o vícevrstevnatý mocenský zápas mezi dvěma bloky evropských zemí. Stály tu proti sobě sféra protestantská a katolická. **Protestantský svět** se vyznačoval rychlejším vzestupem měšťanstva a nárůstem **volných tržních vztahů**. V **katolickém světě** rostlo naopak **hospodářské podnikání šlechty**. Inflace, kterou přinesl příliv drahých kovů ze zámoří, zvedala ceny. To více komplikovalo život měšťanům, protože šlechta snižovala své náklady stupňováním robotních povinností svých poddaných.

mělo nejvýraznější msvět se **svobodnějším** politickým a hospodářským prostředím (zjednodušeně jej označujeme jako **protestantskou stranu**) a svět založený na **autoritativnější** vládě (**katolická strana**).

Protestantský svět se vyznačoval výrazným rozvojem měšťanstva, které se snažilo bohatnout na základě rozvoje tržních vztahů. prosazovalo tržní podobu apolečenských vztahů zatímco v katolické sféře v hospodářství dominovala šlechta se svým hospodářským podnikáním. ismus Katalyzátorem vypuknutí konfliktu se stal vztah k dynastii Habsburků – nejmocnějšímu rodu tehdejší Evropy i světa. Skutečnost, že Habsburkové se dělili na rakouskou a španělskou větev, působila, že se jejich vliv dotýkal všech částí Evropy kromě východu.

4. Průběh

Třicetiletá válka neznamenal tři desetiletí nepřetržitých intenzivních bojů. Období obzvlášť mohutných vojenských operací se několikrát vystřídala s chvílemi, kdy se dokonce zdálo, že obří konflikt již brzy skončí. Proto můžeme celou **Třicetiletou válku** rozdělit na **několik fází** pojmenovaných podle zemí, v nichž (a o něž) se především bojovalo nebo jejichž vojska byla hlavními nositeli válečné aktivity. Jsou to: **Česká válka (1618 – 1620)**, **Faleká válka (1621 – 1623)**, **Dánská válka (1625 – 1629)**, **Švédská válka (1630 – 1635)** a **Švédská a francouzská válka (1635 – 1648)**.

a) Česká válka (1618 – 1620)

1. Druhá pražská defenestrace (1618)

Česká válka byla vlastně **odbojem nekatolické většiny českých stavů**, hájících svá politická a náboženská práva **proti nastupujícímu habsburskému absolutismu**, jenž se opíral o **katolicismus**. Šlo o **druhý** takový **odboj**, první se odehrál v letech 1546 - 1547.

Nynější napjatá atmosféra v Praze vyvrcholila **23. května 1618**.

Představitelé českých stavů přišli ve velkém počtu na Pražský hrad a tam obvinili královské místodržící Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka a Jaroslava Bořitu z Martinic. Vyčetli jim, že podněcují Matyáše, aby stupňoval svou rekatolizační politiku, a že sami na svých panstvích nedopřávají poddaným svobodu víry. Pak se stavové na Slavatu a Martinice vrhli a vyhodili je z okna do hradního příkopu: oba místodržící však pád přežili bez trvalých následků (spolu s nimi letěl vzduchem i písař Filip Fabricius). Tato událost, označovaná jako **druhá**

pražská defenestrace, je považována za počátek celé Třicetileté války (ve skutečnosti šlo o defenestraci třetí – po r. 1420 a 1483).

2. Vláda direktoria a konfederativní uspořádání Českého království (1618 – 1619)

Odbojní čeští stavové zvolili **vládu 30 direktorů**, která okamžitě zahájila formování vojska na obranu povstání. Vrchním velitelem a neformálním vůdcem odbojníků se stal jedenapadesátiletý **hrabě Jindřich Matyáš Thurn**.

Císař Matyáš poslal do Čech armádu, ovšem ta se daleko nedostala: Češi ji porazili u **Nových Hradů** a u **Lomnice nad Lužnicí**. K povstání se připojily i **Slezsko, Lužice a Morava**.

Vůdce německé Protestantské unie **Friedrich Falcký** vypravil do Čech na pomoc vojsko vedené **Arnoštem Mansfeldem**. Mansfeld dobyl katolickou Plzeň, ovšem nesplnila se česká očekávání pomoci od Anglie a Saska (anglický Jakub I. měl vnitropolitické starosti a saský vévoda Jan Jiří I., jenž byl luterán, považoval kalvinistu Friedricha za svého nepřítele).

Jindřich Matyáš

Thurn

3. Friedrich V. Falcký českým králem (1619 – 1620)

20. března 1619 zemřel císař Matyáš. Protože byl bezdětný, jeho nástupcem na trůnech římském, rakouském, českém a uherském se stal již dříve designovaný **Ferdinand II. Štýrský**, Matyášův bratranec. Rodičovská výchova i jesuitští učitelé učinili z Ferdinanda přísného katolíka, který se však osobní účasti v boji vyhýbal a o to více podléhal vlivu svých rádců.

V r. 1619 Češi zaútočili na **Vídeň**, ovšem císařské vojsko obchvatem vpadlo znovu do jižních Čech ve snaze uhájit před postupujícím Mansfeldem České Budějovice a Český Krumlov. Mansfeld byl poražen u **Záblatí** a císařští posílili pozici Budějovic tím, že pobořili a vydrancovali sousední luteránskou hornickou osadu Rudolfov.

Pražský generální sněm všech zemí Koruny české přijal **novou ústavu (zemské zřízení) Českého království**: jádrem jejího obsahu byla **přeměna království na rovnoprávnou konfederaci 5 zemí** (druhý pokus o podobné uspořádání přišel až v letech 1968 – 1969, kdy bylo na federativní stát přeměněno Československo).

Mezitím vypuklo povstání uherských stavů, vedené **Gabrielem Bethlenem**. Bethlen zahájil tažení proti Vídni a Češi si od jeho spojenectví slibovali obnovení své převahy. Uzavřeli spojenectví i s rakouskými stavy, které se rovněž proti Ferdinandovi vzbouřily.

V srpnu české stavy Ferdinanda sesadily a za nového **českého krále** zvolily **Friedricha V. Falckého** (Friedrichovým zvolením také skončila vláda direktoria).

4. Počátek katolické protiofenzivy

Ferdinand II. využil prakticky poslední příležitost, jež mu zbývala. V r. 1619 uzavřel spojeneckou smlouvu s **Maxmiliánem Bavorským**, vůdcem Katolické ligy. V r. 1620 pak Bavoři vtrhli do rakouského Podunají a spolu s císařskou armádou porazili rakouské stavy.

Obě katolická vojska se pak obrátila **do Čech**. Zároveň habsburská vojska ze Španělského Nizozemí vtrhla **do Friedrichovy Rýnské Falce**.

5. Bitva na Bílé hoře (1620)

To se již zřetelně projevíly **slabiny českého odboje**:

1. V čele povstání stála pouze šlechta, zejména panstvo. Zástupci měst byli záměrně drženi v podřadné pozici.

2. Nikdo se vážně nezabýval myšlenkou vytvořit vojsko z poddaných: v časech zaváděného nevolnictví to bylo považováno za velmi riskantní.

3. Stavovská armáda byla složena ze žoldnérů, mezi nimiž značný podíl tvořili němečtí protestanti.

4. Na vydržování armády bylo potřeba velmi mnoho peněz: byla sice vypsána berně, ale vzbouření stavové odmítli její mimořádné zvýšení.

5. Stavové byli přesvědčeni, že jejich zápas chápe a podporuje celá nekatolická Evropa. Nepřipustili si, že poměry se od Žižkových časů změnila a že protestantští monarchové spíše než náboženské ideje zvažují ekonomické i diplomatické dopady konfliktu (to platilo i pro Friedricha Falckého).

Součástí příběhu České války je i osud katolického kněze **Jana Sarkandera**. V prostředí nábožensky různorodé Moravy působil na počátku 17. století jako zanícený rekatolizátor. a jeho horlivost vyvolávala přinejmenším rozpaky. Za 11 let svého kněžského působení vystřídal téměř deset far. Své poslední působiště Holešov zachránil před vydrancováním, když blížícímu se vojsku katolických Poláků, kteří táhli na pomoc Ferdinandovi, vyšel vstříc v čele procesí s eucharistií. Zbožní žoldnéři se Sarkanderově monstanci poklonili a Holešovu se vyhnuli. Sarkander však tímto skutkem vzbudil u moravských protestantských stavů podezření, že se podílel na pozvání Poláků do země: byl tedy zajat a krutě umučen (v březnu 1620). V r. 1995 došlo k jeho svatořečení.

Na podzim 1620 císařští a ligisté vypálili Písek, uzavřeli příměří s Mansfeldem a přes Plzeň přitáhli od jihozápadu ku Praze. Vedeni francouzským šlechticem **Karlem Bonaventurou Buquoyem de Longueval** porazili české vojsko u obory Hvězda na Bílé hoře před Prahou **8. listopadu 1620**. Friedrich Falcký, který na výsledek bitvy čekal v pohodlí Pražského hradu, uprchl z Čech, aby v dalším boji hájil svou Falc (protože tedy stihl vládnout na českém trůně jen jedinou zimu, dostalo se mu přívlastka *zimní král*).

Bělohorská porážka je dnes chápána jako jeden z nejtragičtějších okamžiků českých dějin. Současníci ji ovšem viděli jako jedno z mnoha obdobných střetnutí. Teprve pozdější vývoj ukázal, že na Bílé hoře skončila etapa stavovské monarchie v dějinách českého státu a uvolnila se cesta silám, jež směřovaly k úplnému zániku české samostatnosti.

Ferdinand II., poprava 27 stavovských vůdců (1621)

Po bitvě na Bílé hoře se celé české povstání zhroutilo. Vítězní **Habsburkové** toho rychle využili **k prosazení panovnického absolutismu a k rekatolizaci Českých zemí.**

Ferdinand II. se vrátil na český trůn a proti účastníkům odboje tvrdě zasáhl. Nejproslulejším takovým činem se stalo nařízení **staroměstské exekuce 21. června 1621.** Ferdinand odsoudil k trestu smrti 27 představitelů českého stavovského odboje. Ačkoli v lidovém povědomí zůstává představa, že šlo o popravu 27 českých pánů, ve skutečnosti byly na pražském Staroměstském náměstí setnuty hlavy 3 pánům, 7 rytířům a 17 měšťanům (katem byl Jan Mydlář, sám nekatolík).

Popravenými pány byli Jáchym Ondřej Šlik z Holejše, Václav Budovec z Budova a Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic (Thurn stačil uprchnout za hranice). Z popravených rytířů je patrně nejznámější šestaosmdesátiletý (!) Kašpar Kaplíř ze Sulevic, z měšťanů slovenský lékař Ján Jesenský (Jessenius), který za Rudolfovy vlády uskutečnil v Praze první veřejnou pitvu a během povstání byl rektorem Karlovy univerzity.

V r. 1621 Ferdinand také dal **obojí Lužici** do zástavy saskému vévodovi Janu Jiřímu I. jako odměnu za jeho protifalcký a protičeský postoj v průběhu České války.

Obnovené zřízení zemské (1627 - 1628)

Císař **Ferdinand II.** vydal **Obnovené zřízení zemské, 1627 pro Čechy a 1628 pro Moravu.** Obnovené zřízení zemské bylo založeno na teorii o propadlých právech vzbouřených českých stavů:

1. Český trůn se stal dědičným v habsburském rodě (skončilo právo stavů volit českého krále, zaručené již Zlatou bullou sicilskou);

2. Panovník mohl sám vydávat nejdůležitější zákony a jmenovat nejvyšší úředníky, jejichž pravomoc byla zároveň omezena (a stavovské sněmy se mohly zabývat jen nepodstatnými věcmi);

3. Nekatolická vyznání byla zakázána;

4. Katolické duchovenstvo se po dvou staletích opět stalo stavem, a dokonce **prvním,** nejvýznamnějším;

5. Němčina byla zrovnoprávněna jako úřední jazyk s češtinou (o skutečných záměrech s budoucím jazykovým vývojem v Českých zemích však svědčil fakt, že samo Obnovené zřízení zemské bylo nejprve vydáno v němčině a teprve posléze přeloženo do češtiny).

Obnovené zřízení zemské vytvořilo právní základ pro dovršení cesty k absolutismu v Českém království (které formálně - nikoli fakticky - stále ještě zůstávalo samostatným státem).

Ferdinand také nařídil **konfiskace statků někdejších odbojníků.** Kdo nesouhlasil s novými poměry, mohl se vystěhovat, ovšem bez majetku. Zvedla se **silná vlna emigrace.**

Vestfálský mír

Soustava smluv nazývaná Vestfálský mír zajišťovala **rovnováhu v Evropě a velmocenské postavení Francie, Švédska a středoevropské monarchie rakouských Habsburků.**

1. Švédsko získalo strategicky důležitá území (především některá hansovní města) na německém pobřeží. Francie rozšířila své území v Porýní. Braniborsko pohltilo některá území ve svém sousedství - šlo především o statky katolické církve.

2. Rýnská Falc byla obnovena v rozsahu z r. 1621 a dostala i kurfiřtský hlas, který si během Falcké války přisvojili Bavoři. Těm ovšem kurfiřtská výsada zůstala a počet kurfiřtů se zvýšil na osm. V pozdějších letech došlo v kurfiřtské sestavě ještě k dalším změnám, které ovšem nezminíme, protože další ustanovení Vestfálského míru jim odňala praktický význam.

3. Německá protestantská knížata totiž dosáhla svého hlavního cíle: v německých záležitostech byla moc habsburských římských císařů podřízena sněmu německých panovníků. Tím Svatá říše římská přestala s konečnou platností plnit svou úlohu.

4. Náboženské poměry byly upraveny podle stavu z r. 1624 v duchu zásad augsburského míru. To ovšem znamenalo, že České země a Uhry zůstaly v habsburské moci (zdrčený Komenský reagoval na toto rozhodnutí svým slavným textem *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, v němž si ovšem vyhradil prostor pro naději, že jednou se opět českému lidu vláda jeho věcí do rukou navrátí).

Důsledky Třicetileté války

Třicetiletá válka byla **nejničivějším ozbrojeným konfliktem**, jaký Evropa do 17. století poznala (od stěhování národů?). Celkové počty obětí se odhadují velmi obtížně, smrt přinášely nejen válečné operace, ale zejména hladomory ve vydrancovaných oblastech a epidemie skutečného moru i dalších nakažlivých chorob. Úbytek obyvatelstva v mnohých oblastech byl způsoben také rozsáhlou emigrací, především protestantů odcházejících z rekatolizovaných zemí.

Zatímco např. Rýnská Falc nebo většina Meklenburska ztratily přes dvě třetiny obyvatel (!), v Bavorsku nebo českém Polabí přežil již každý druhý a ve většině Saska, Čech a Moravy se ztráty pohybovaly mezi 15 a 33 % obyvatel.

Kromě toho Třicetiletá válka (podobně jako v menším měřítku český vývoj za Václava IV. a Husitské revoluce) **prohloubila vliv obecných negativních tendencí**, které se projevovaly v celoevropském sociálně-ekonomickém vývoji.

V 17. století totiž Evropané tíživě pociťovali **technologickou, a tedy i hospodářskou stagnaci**. V zemědělství i v řemesle se většinou stále používaly nástroje pocházející v podstatě z raného středověku, či dokonce z pozdního pravěku a mnoho na nich nezměnila ani jejich někdejší zdokonalení po r. 1000 (kdy vznikl pluh, trojpolní hospodaření a třeba chomout).

Počet obyvatel dosáhl maximální úrovně, již bylo možné těmito prostředky uživit. Válka jen potvrdila zastavení růstu populace v hlavních oblastech Evropy: v r. 1600 stejně jako o sto let později mělo např. Německo zhruba 15 milionů obyvatel, Nizozemí asi 3 miliony, Francie kolem 20 milionů obyvatel apod.